

**MEDZIJAZYKOVÁ HOMONYMIA V PREKLADOCH
POLSKEJ POÉZIE DO SLOVENČINY
(NA PRÍKLADE LEXÉMY ZAWSZE/ZAVŠE V POETICKOM OBRAZE ČASU)**

INTERLINGUAL HOMONYMIA IN TRANSLATION
OF POLISH POETRY INTO SLOVAK
(IN THE EXAMPLE OF LEXEMA ZAWSZE/ZAVŠE IN THE POETIC IMAGE OF TIME)

KATARÍNA DUDOVÁ

Abstrakt

Cieľom príspevku bolo odkryť poetický obraz času prostredníctvom funkcie zradných slov *zawsze/zavše* a ich obdoby *na zawsze, od zawsze*. Analýzy týchto medzijazykových homoným ukázali, že slovenský preklad vo vzťahu k poľskému originálu nemá iba sprostredkujúcu funkciu. Poľská a slovenská interpretácia medzijazykových homoným prináša dva pohľady na jazykový obraz času, ktorý zachytávame cez príklady z poézie J. Twardowského (básne *Odpowiedź* a *Na szpilce*) a W. Szymborskej (básne *Chwila* a *Trochę o duszy*) v štyroch sémantických polohách: 1. čas prežívaný zvnútra a zvonku, 2. čas ako prechod medzi dočasným a večným, 3. čas ako prerušenie stáleho plynutia, 4. čas ako podobnosť večnosti a chvíle.

Kľúčové slová: zradné slová, slovenčina, poľština, Kovalčík, Szymborska, Twardowski, poézia, preklad.

Abstract

The aim of this study was to detect the poetic image of the time through the specific function of the false friends *zawsze/zavše* and its forms *na zawsze, od zawsze*. The analysis of this false word showed, that Slovak translation in relation to the Polish original do not serve only as intermediary. Polish and Slovak interpretation of false friends brings reciprocal view on linguistic picture of the time, which we capture through examples from poetry by J. Twardowski (*Odpowiedź, Na szpilce*) and W. Szymborska (*Chwila, Trochę o duszy*) in four sematic positions: 1. time lived over inside or outside, 2. time as fluent transition or turning point between temporary and eternal, 3. time as interruption of permanent flux, 4. time as the similarity of eternity and a moment.

Keywords: false friends, Slovak language, Polish language, Kovalčík, Szymborska, Twardowski, poetry, translation.

Úvod

Medzijazykové homonymá (tzv. „zradné slová“) sú vhodným jazykovým materiálom, pomocou ktorého sa pokúsime charakterizovať spoločné i odlišné znaky jazykového obrazu sveta odkrývajúceho sa medzi originálom a prekladom v poľskej a slovenskej poézii. Prekladateľ stojí pred neľahkou úlohou, a to prekódovať z jedného do druhého jazykového systému zradné slovo výrazne odkazujúce k času tak, aby ponechal, resp. nanovo objavil jeho pôvodný zmysel, či kognitívny obraz. Z nájdených medzijazykových homoným si vyberáme zradné slovo *zawsze / zavše*, ktorým sa odkrýva jazykový obraz času v slovensko-poľských kultúrnych súvislostiach. Kým poľské slovo *zawsze* sa do slovenčiny prekladá ako *vždy* (Jurczak-Trojan, Mieczkowska, Orwińska-Ruziczka, Papierz, 1998, s. 550), slovenské *zavše* znamená chvíľami, niekedy, občas, z času na čas (Kačala, Pisárčiková, Považaj, 2003).

Medzijazykové homonymá v prekladoch poľskej poézie do slovenčiny

V súvislosti s interno-externou homonymiou sa stretávame s takými lexikálnymi jednotkami, ktoré si svojím pôvodom a vonkajšou podobou zodpovedajú, ale vývojom v rôznych jazykových prostrediach nadobudli odlišný význam. Ide o medzijazykové homonymá, „zradné slová“, „falošných priateľov“ (Pančíková, 1993, s. 5), ktorí v geneticky príbuzných jazykoch môžu odkazovať k prvotnému etymologickému základu, k podobe, ktorá je pre ne spoločná, a k času, keď platili spoločné konvencie či rovnaký spôsob vnímania skutočnosti. Rozdielne spoločensko-historické faktory mali vplyv na divergenciu v ich jazykovom poznávaní sveta, čo sa najmarkantnejšie prejavilo v slovanských krajinách v posledných desaťročiach.¹ Slovanské jazyky ďalej zveľaďujú spoločné dedičstvo sebe vlastným rezervoárom jazykových prostriedkov. Tzv. zradné slová sú teda nielen akýmsi reliktom ich spoločného pôvodu, ale aj prejavom funkčnoštylistického, sémantického, príp. slovotvorného vzdľaťovania sa príbuzných jazykov.

V prípade západoslovanských jazykov, akými sú napríklad slovenčina a poľština, je jazyková príbuznosť potvrdená aj bezprostrednou geografickou blízkosťou. S ňou súvisí analogický sociálno-ekonomický a politický vývin Slovenska a Poľska, ale aj podobný rozvoj v oblasti materiálnej a duchovnej kultúry. V polovici 60. rokov minulého storočia zaznamenávame výrazný nárast badateľských aktivít modernej slovenskej polonistiky (napr. výskumy J. Hvišča a P. Winczera) i poľskej slovakistiky, ktorej základný kameň siaha do medzivojnového obdobia.² Všetky tieto príbuznosti potvrdzujú najmä východoslovenské a lechické dialekty. F. Buffa (1998, s. 9 – 14) uvádza, že slovenské nárečia mali na susedné poľské nárečia rôznotvárnejší vplyv, ktorý zasiahol aj gramatickú stránku poľských nárečí. Poľské nárečia vplývali na slovenské dialekty iba v oblasti slovníka. Na druhej strane vedomie národnej odlišnosti a predeľujúci masív karpatského horstva boli dôležitými činiteľmi v relatívne samostatnom vývine slovenského a poľského jazyka. Rozhodujúce boli aj vplyvy iných jazykov. Na poľštinu vplývala najmä francúzština (*portier – portier – vrátnik, succès – sukces – úspech* a i.), menej čeština a nemčina (*Dach – dach – strecha, Ringplatz – rínek – námestie* a i.), a na slovenčinu najmä čeština a prostredníctvom nej aj nemčina (*Farbe – farba, segnen – žehnať* a i.). Hoci základná štruktúra slovenského a poľského jazyka je zhodná, rozdiely sú vo funkčnej oblasti a vo frekvenčnej dispozícii spoločného jazykového javu (napr. mäkké konsonanty sú prítomné v slovenčine a aj poľštine, ale v poľštine sú vo väčšom rozsahu).

Medzijazykové homonymá v prekladoch poľskej poézie do slovenčiny

V preklade Vlastimila Kovalčika vyšiel v slovenčine výber z poézie poľského básnika, kňaza Jana Twardowského (*Srdce vyťahnuté z pekla*, 1994, zahŕňajúci 117 básní); publikovaná bola aj zbierka poetky, nositeľky Nobelovej ceny Wisławy Szymborskej (*Chvil'a*, 2003, obsahom je 23 básní). Pre tieto diela platí, že „predmetom umeleckého obrazu musí byť čas, ktorý funguje v ľubovoľných osobitostiach diela, v individualite autora“ (Hlavatá, 2011, s. 93). V analyzovaných textoch sme našli vyše 200 jednotiek (medzijazykových homonym), čo poukazuje nielen na jazykovo-sémantickú blízkosť a etymologickú príbuznosť

¹ Mária Košková (2018) o tom píše takto: „Rýchlo sa meniaci realita života, ktorá nastala najmä v dôsledku politických a sociálnych zmien v slovanských krajinách koncom 80. rokov predošlého storočia, sa zákonite odzrkadlila na vývine súčasných slovanských jazykov a viedla k dynamickému pohybu v každom z nich. Aj keď z hľadiska jazyka tento časový úsek nepredstavuje príliš dlhú dobu, lexikálna i slovotvorná dynamika slovanských jazykov v súčasnom období sa na rozdiel od ostatných epoch ich vývinu prejavuje priam skokovo.“ (Košková, 2018, s. 4)

² Najmä tridsiate roky 20. storočia znamenajú obrovský kvantitatívny i kvalitatívny nárast záujmu o slovenskú literatúru. Hoci mnoho poznatkov a tiež časom stratilo svoju platnosť, predsa položili základ, na ktorom mohla poľská slovakistika stavať aj v povojnovom období. (Obertová, 2020, s. 244).

slovenčiny a poľštiny, ale aj na bohatý materiál, s ktorým poeti a prekladateľ tvorivo pracovali. Zo všetkých nájdených medzijazykových homoným si vyberáme zradné slovo *zawsze* / *zavše*³, ktorým sa odkrýva jazykový obraz času v slovensko-poľských kultúrnych súvislostiach.

V poľských lexikografických prácach ide o príslovku s významom „przez cały czas, który się ogarnia myślą; wciąż, stale, nieustannie (*Był zawsze pelen życia*)”, alebo *zawsze* vystupuje ako častica „bądź co bądź, pomimo wszystko, w każdym razie, jednak (*Zawsze to coś znaczy, Nie dostanie wiele, ale zawsze coś zarobi*)”.⁴ V analyzovaných poľských básnických textoch sme sa stretli aj s tvarmi *na zawsze*, t. j. „na cały czas dający się przewidzieć, na stałe (*Opuścił ich na zawsze*), a *od zawsze*, teda od początku (*Mieszkamy tu od zawsze*).”⁵ Slovenské *zavše* sa uvádza v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003, s. 934) ako príslovka, ktorej definícia je „niekedy, chvíľami, občas, z času na čas (*zavše navštívi rodičov*)”.⁶ Tieto slovníkové významy zradného slova *zawsze/zavše* sú racionálnym východiskom, ktorý predstavuje príliš zúžený pohľad na poetický obraz času ďalej interpretovaný cez lexikálnu, gramatickú, kontextovú zložku niektorých poľských básnických textov a ich slovenských prekladov.

Zradné slovo *zawsze/zavše* v poetickom obraze času

Pre umelecké dielo je charakteristická vysoká miera polysémie (internej homogénnej homonymie), čo znamená, že v rámci jedného jazyka dochádza k posunu designátora na viac denotátov, a to na základe ich vnútornej (metonymia) alebo vonkajšej (metafora) podobnosti. Táto derivácia sa uskutočňuje buď bez žiadnej formálnej zmeny (sémantická derivácia), alebo priberaním modifikačných morfémov, afixov (sémanticko-morfologická derivácia). Rozšírenie (derivovanie) pomenovania z pôvodného denotátu na druhotné denotáty sa nemusí realizovať výlučne v rámci jedného jazyka, ale aj medzi viacerými jazykmi (externá homonymia), v ktorých mnohé slová majú spoločný základ. Metaforicko-metonymický aspekt charakteristický pre pôvodný umelecký text sa uplatňuje aj v procese jeho prekladu do iného (pre prekladateľa materinského) jazyka⁷. Ide tu teda o interno-externú homonymiu, pri ktorej významová komplementárnosť pôvodného slova s jeho preloženým ekvivalentom na jednej strane rozširuje konotačné pole spoločného výrazu a na druhej strane ho v básnickom kontexte „spresňuje“.

Analýza zradného slova *zawsze/zavše* ukázala štyri sémantické polohy obrazu času. Ide o tieto významy poetického obrazu času:

1. čas prežívaný zvnútra a zvonku (predstavová schéma nádoby),
2. čas ako prechod medzi dočasným a večným (predstavová schéma cesty),
3. čas ako prerušenie stáleho plynutia,

³ Poľské slovo *zawsze* sa do slovenčiny prekladá ako *vždy*. Z. Jurczak-Trojan, H. Mieczkowska, E. Orwińska-Ruziczka, M. Papierz: *Słownik słowacko-polski*, 2. Cz. P – Ż. 1. wydanie. Kraków UNIVERSITAS, 1998, s. 550.

⁴ Uniwersalny słownik języka polskiego. 4. část. T – Ż. Red.: Stanisław Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008, s. 922.

⁵ Ibidem, s. 992.

⁶ Výraz *zavše* má v Slovenskom národnom korpuse (variant prim 5.0-public-sane) 8974 kolokácií. Vyššiu frekvenciu má jeho synonymum *občas* (45 504 kolokácií) a *niekedy* (106 156 kolokácií). Nižšiu frekvenciu majú výrazy *z času na čas* (6079 kolokácií) a *chvíľami* (5182 kolokácií).

⁷ Zvukovo príbuzné spojenie latinských slov *traditore* (zradca) – *traduttore* (prekladateľ) predstavuje prekladateľa, ako toho, kto zrádza, porušuje istý sľub, záväzok či dohodu. Už od čias stoikov a neskôr sv. Augustína sa konvencia pripisuje jazykovému znaku. Medzi formou a obsahom, designátorom a denotátom je arbitrárnosť, a teda dohoda, ktorá sa prekladom do iného jazyka porušuje. Prekladateľ teda „zrádza“ to, čo je medzi mimojazykovou skutočnosťou a jej vyjadrením v danom jazyku ustálené. Pozná iné možnosti (jazykové systémy), akými sa dá vyjadriť predpokladaná skutočnosť pôvodného pomenovania.

4. čas ako podobnosť večnosti a chvíle (predstavová schéma centrum a periféria).

1. Čas prežívaný zvnútra a zvonku

V básni *Odpowiedzi* od J. Twardowského (2000, s. 172) sa obraz času odкрýva cez slovesný gramatický čas, ktorý sa opiera o skutočný (objektívny) čas a odráža vzťah medzi časom deja a časom básnickej výpovede. Inými slovami, poet časovo posudzuje deje zobrazené vo veršoch vo vzťahu k času, keď báseň tvorí.

*Czy stworzyłeś serce przez grubszą pomyłkę / czy dajesz miłość żeby ją odebrać/ czy kochających do nas oddalas na zawsze / czy to co rozłączasz nie łączy/czy to co dzieli nie każe się spotkać/czy nie odchodzimy by być już naprawdę/gdzie trwałość i kruchość mówią o wieczności/gdzie rzeki wracają z chmur/gdzie niebo niesie pompę/i morze nie wysycha*⁸.

V rámci troch časových stupňov prechádzajú deje z préterita do prézenta. Prevažná časť básne sa dotýka času, ktorý sa zhoduje s časom tvorenia básne. Incipit však vyjadruje predčasnosť tohto momentu (anterioritu); dej, ktorý existoval už pred vznikom básne – stvorenie, stvorenie srdca, čím sa jazykový obraz času básne prehľbuje o hľadanie niečoho pôvodného, čo predchádza súčasnosti. Syntax zasa odкрýva finálnosť dejov, a to prostredníctvom účelových (finálnych) viet (*czy dajesz miłość żeby ją odebrać... czy nie odchodzimy by być już naprawdę*), ktorými sa vyjadruje cieľ deja odpovedajúci na existenčné otázky načo? za akým účelom? za akým cieľom?. Odpovede sú proti ľudskej logike: načo dávať lásku? - *żeby ją odebrać*; načo odchádzame? - *by być już naprawdę*.

Všetky tieto časové aspekty pôvodnej básne (pôvodnosť, prítomnosť a ukončenie) zostávajú aj v jej preklade do slovenčiny (Kovalčík, 1994, s. 55).

*Či srdce si stvoril hrubým omylom / Či lásku dávaš aby si ju odobral / Či milujúcich od nás navždy vzdaluješ / Či to čo rozlučuje nespája/či to čo rozdeľuje nekáže sa stretnúť/či neodchádzame aby sme už boli naozaj/kde trvácnosť a krehkosť vravia o večnosti/kde rieky sa vracajú z oblakov/kde obloha nesie pumpu/a more nevyschýna*⁹.

Cez gramatické indikátory (označujúce minulosť, prítomnosť i budúcnosť) sa poetický obraz času zhoduje s lexikálnym významom okolnostnej (deadverbiálnej) príslovky *na zawsze/navždy*, ktorá sa prefixálne derivovala od pôvodnej príslovky *vždy*. Toto adverbium vyjadruje vonkajší (sprievodný) príznak slovesa, ktoré označuje príznaky javov skutočnosti prebiehajúce v čase. Práve umiestnením vonkajšieho príznaku deja (*navždy/na zawsze*) a samotného v čase prebiehajúceho príznaku (*vzdaluješ/oddalas*) sa odlišuje preložený text od pôvodnej básne. Buď sa na konci verša vyjadruje časový priebeh (slovenský preklad), alebo jeho vedľajší, sprievodný či vonkajší príznak (poľský originál). Príslovka *na zawsze* má v poľskom texte rýmovú pozíciu, tzn. dôležité umiestnenie na konci verša, kde sa koncentruje sémantika predchádzajúcich slov. Naopak básnický preklad na konci verša neakcentuje externý príznak časového priebehu deja, ale východiskom je reálny čas (kedy sa tvoril básnický preklad), na základe ktorého autor časovo posudzuje dej.

2. Čas ako prechod medzi dočasným a večným

S inou situáciou sa stretávame v preklade básne *Na szpilce (Na špendlíku)*, kde sa výraz *na zawsze/navždy* pôvodne vo vnútri verša dostáva do rýmovej pozície.

Chodzi Anioł Sróż po świece / sprząta po miłościach co się rozleciały / zbiera jak ułamki chleba dla wróbla / żeby się nic nie zmarnowało / listy tam i z powrotem / telefony od ucha do ucha / małe śmieszne pamiątki co były wzruszeniem / notes z datą spotkania ukryty w czajniku / blizny po śmiechu / sprzeczki nie wiadomo po co / żale jak pojedyncze osy / flirtujące osły /

⁸ J. Twardowski: *Odpowiedzi*. In: *Wiersze o nadziei, miłości i wierze*. Białystok, 2000, s. 172.

⁹ J. Twardowski: *Odpovede*. In: *Srdce vytiahnuté z pekla*. Przel.: Vlastimil Kovalčík. Bratislava, 1994, s. 55.

*wszystko jest na szpilce / to co na zawsze już się wydawało / mądrość przy końcu że nie o to chodzi / radość że się kocha to co niemożliwe*¹⁰.

*Anjel strážny chodí po svete / upratuje po láskach ktoré sa rozpadli / zbiera ich ako omrvinky chleba pre vrabce / aby nič nevyšlo nazmar / listy tam a späť / telefón od ucha k uchu / malé smiešne pamiatky ktoré tak vzrušovali / notes s dátumom stretnutia ukrytý do čajníka / hádky nevedno prečo / žiale ako jednotlivé osy / flirtujúce osly / všetko je na špendlíku / to čo sa zdalo že bude navždy / múdrosť na konci že nie o to ide / radosť že milujeme to čo je nemožné*¹¹.

Zmena slovosledu vo verši s adverbium *navždy/na zawsze* nie je motivovaná rytmickými či rýmovými požiadavkami básne (doslovný preklad *to čo navždy sa už zdalo* by nenarušil rytmus textu, rým v origináli nie je), ale jej sémantikou. Kompozícia celého poetického textu sa člení do štyroch významových celkov: 1. všetko vo svete je dôležité, nič nemôže vyjsť nazmar (prvé štyri verše), 2. pekné veci v živote (piaty až ôsmy verš), 3. smutné udalosti (deviaty až dvanásť verš)¹², 4. všetko toto je vratké, nestále, neisté; istota, stálosť je v inom (posledné štyri verše). Prvý sémantický celok má naratívny charakter so syntaktickou rovnovouhovou nominálnych slovných druhov a sloviac. Ďalšie dve štvorveršia sa vyznačujú enumeráciou konkrétnych i abstraktných substantív označujúcich každodenné veci, udalosti (*listy, telefóny, pamiatky, notesy; jazvy, hádky, žiale, flirty*). Na záver, v posledných štyroch veršoch, je pointa celej básne, ktorá cez sémantickú opozíciu vratké, neisté, nestále, dočasné – stále, isté, večné odkrýva básnický obraz času metaforycky predznamenajú už v jej názve. *Všetko je na špendlíku*, všetko, čo už bolo vymenované, je zdaním, je nestabilné, dočasné. Toto spochybnenie je na konci verša vygradované najviac v poľskom origináli (lyrický subjekt je už „nad“ vecami tohto sveta), kým preklad zdôrazňuje optiku ponorenú vo veciach každodennosti (lyrický subjekt akoby ešte nebol úplne „nad“ vecami sveta). Preto je prechod k nespochybniteľným istotám, t. j. múdrosti a radosti (*múdrosť na konci že nie o to ide / radosť že milujeme to čo je nemožné*), zlomovejší (prekvapivejší) v slovenskom texte, zatiaľ čo v origináli je plynulý.

V kontexte jednotlivých Twardowského básní sa cez interpretáciu medzijazykového homonyma *na zawsze* odkrýva aj poetika autora. V jeho autoprezentácii čítame: „*Ohromuje ma a nadchýna krása a prekvapivosť viditeľného i neviditeľného sveta. To, čo je viditeľné, hmatateľné, dovoľuje určiť hranice neznámeho a nepoznatelného.*”¹³

3. Čas ako prerušenie stáleho plynutia

W. Szymborska v básni *Trochę o duszy*¹⁴ nezachytáva prostredníctvom adverbia *na zawsze* čas v jeho stálosti, nemennosti, absolútnosti, ako niečo, čo už je nemožné zmeniť. *Duszę się miewa. / Nikt nie ma jej bez przerwy / i na zawsze. // Dzień za dniem, / rok za rokiem / może bez niej minąć. // Czasem tylko w zachwytach / i lękach dzieciństwa / zagnieżdża się na dłużej. / Czasem tylko w zdziwieniu, / że jesteście starzy. // Rzadko nam asystuje podczas zajęć żmudnych, / jak przesuwanie mebli, / dźwiganie walizek / czy przemierzanie drogi w ciasnych butach. // Przy wypełnianiu ankiet / i siekaniu mięsa / z reguły ma wychodne. // Na tysiąc naszych rozmów / uczestniczy w jednej / a i to niekoniecznie, / bo woli milczenie. // Kiedy ciało zaczyna nas boleć i boleć, / cichcem schodzi z dyżuru. // Jest wybredna: / niechętnie widzi nas w tłumie, mierzi ją walka o byle przewagę / i terkot interesów. // Radość i smutek / to nie są dla niej dwa różne uczucia. / Tylko w ich połączeniu / jest przy nas obecna. // Możemy na nią liczyć, / kiedy niczego nie jesteście pewni, / a wszystkiego ciekawi. // Z przedmiotów materialnych / lubi zegary*

¹⁰ J. Twardowski: Na szpilce. In: *Wiersze o nadziei, miłości i wiersze*. Białystok, 2000, s. 450.

¹¹ J. Twardowski: Na špedlíku. In: *Srdce vytiahnuté z pekla*. Przel.: Vlastimil Kovalčík. Bratislava, 1994, s. 65.

¹² Deviaty verš chýba v preklade: *blizny po smiechu*.

¹³ J. Twardowski: *Srdce vytiahnuté z pekla*. (Autoprezentácia). Przel.: Vlastimil Kovalčík. Bratislava 1994, s. 123.

¹⁴ W. Szymborska: *Trochę o duszy*. In: *Chwila*. Kraków 2002, s. 25.

z wahadlem / i lustra, które pracują gorliwie, / nawet gdy nikt nie patrzy. // Nie mówi skąd przybywa / i kiedy znowu nam zniknie, / ale wyraźnie czeka na takie pytania. // Wygląda na to, / że tak jak ona nam, / również i my / jesteśmy jej na coś potrzebni.¹⁵

Tento príznak sa v jej poézii viac či menej oslabuje, k čomu prispieva niekoľko faktorov vyplývajúcich z kontextu básne. Jedným z nich je negácia (zápor), resp. dvojité negácia, ktorá je prítomná v syntaxi obidvoch slovanských jazykoch:

Duszę się miewa. / Nikt nie ma jej bez przerwy / i na zawsze.

Duša sa má. / Nik ju nemá neprestajne / a navždy.

Stretnutím lexikálneho (*nikt/nik*) a gramatického záporu (*nie ma/nemá*) vzniká dvojité zápor, ktorý v jednom myšlienkovom a vetnom celku (hoci dvoch veršov) s príslovkou *na zawsze* označuje stav vecí ako kladný. Nikto nemá dušu bez prestávky, neprestajne (záporná veta), a teda každý má dušu s prestávkou. To znamená, že nikto nemá dušu navždy, a každý ju má občas. Negatívna veta zahŕňa poľské *na zawsze* a v preklade do slovenčiny výraz *navždy*, ale recepcne nevyhnutná transformácia na kladnú vetu predpokladá význam slovenského *zavše* (synonymá: z času na čas, občas, niekedy) s významom časovej neurčitosti alebo nepravidelnosti (Kačala - Pisárčiková, 2003, s. 396). Potvrdzujú to ďalšie jazykové indikátory: príslovkové určenia času, ktorými sa začínajú ďalšie strofy (*czasem/občas¹⁶, rzadko/zriedkavo*); predložka *bez* vyjadrujúca chýbanie, nedostatok, neprítomnosť niečoho (Kačala - Pisárčiková, 2003, s. 63), analytické verbo-nominálne spojenie *mać wołno/ ma wychodne*, ako aj zužovanie sémantického rozsahu lexém, napr. čísloviek *z tisícich našich rozhovorov / sa zúčastňuje na jednom // na tysiąc naszych rozmów / uczestniczy w jednej*.

Dvojité zápor vnáša do obrazu času v básni prvok premeny, prerušenia stáleho plynutia (duše), ale aj znak neistoty, neochoty prevziať plnú zodpovednosť za to, že skutočne platí kladný stav, t. j. časový údaj *zavše*, občas: *Wygląda na to, że tak jak ona nam, / również i my / jesteśmy jej na coś potrzebni // Wyzerá to tak, że ako ona nám, / rovnako aj my / sme jej na niečo potrební*. Prostredníctvom dvojitej negácie sa objektívna skutočnosť času a jeho básnický obraz nevyučujú, ale spájajú, prelínajú. Tento komplexný znak si zachováva i básnický preklad, ktorý sa primerane drží slovosledu i lexikálneho významu originálu a hľadá k nemu príslušný slovenský ekvivalent, alebo jeho synonymum.

¹⁵ Slovenský preklad V. Kovalčika: *Duša sa má. / Nik ju nemá neprestajne / a navždy. // Deň za dňom, / rok za rokom / môže uplynúť bez nej. // Občas iba vo vytrženiach / a v zľaknutiach z detstva / sa najdlhšie zahniezdi. / Občas iba v údive, / že sme starí. // Zriedkavo býva s nami / pri náročných prácach, / ako je premiesňovanie nábytku, / dvíhanie batožiny / a meranie cesty v tesných topánkach. // Počas vyplňovania formulárov / a výseku mäsa / má obyčajne voľno. // Z tisícov našich rozhovorov sa zúčastní na jednom, / no aj vtedy nie nevyhnutne, / lebo radšej mlčí. // Keď nás telo začína bolieť a bolieť, / potichu sa stratí a prestane mať dozor. // Je priberčivá: / nerada nás vidí v dave, / trápi ju náš boj o hocijakú prevahu / a rapotanie za záujmy. // Radosť a smútok, / to nie sú pre ňu dva rozličné city. / Iba pri spojení / je v nás prítomná. // Môžeme s ňou rátať, / až keď ni čím nie sme si istí, / no sme zvedaví na všetko. // Z materiálnych predmetov / má rada kyvadlové hodiny / a zrkadlá, ktoré usilovne pracujú, / aj keď sa nikto nepozera. // Nehovorí, odkiaľ ide / a kedy sa znova stratí, / ale očividne čaká na takéto otázky. // Wyzerá to tak, / že ako ona nám, / rovnako aj my / sme jej na niečo potrební. In: W. Szyborska: *Trochu o duši*. W: IDEM: *Chvíľa*. Przeł. Vlastimil Kovalčík. Bratislava 2003, s. 42.*

¹⁶ Z. Trojan, H. Mieczkowska, E. Orwińska-Ruziczka, M. Papierz: *Słownik słowacko-polski*. 1. część A – Ő. 1. wydanie. Kraków 1998. s. 543, s. 662) ukazuje, že poľská lexéma *czasem* (*czasem jest dobrze ustąpić*) má slovenský ekvivalent *niekedy* a výraz *czasami* (*chodzić czasami do miasta*) je v slovenčine preložený ako *občas*. Ide však o synonymá.

4. Čas ako podobnosť večnosti a chvíle

V básni *Chwila*¹⁷ anticipuje W. Szymborska obraz času už v substantívnom názve, ktorý je súčasne názvom celej básnickej zbierky.

*Idę stokiem pagórka zazielenionego. / Trawa, kwiatuszki w trawie jak na obrazku dla dzieci. / Niebo zamglone, już błękitniejące. / Widok na inne wzgórze rozlega się w ciszy. // Jakby tutaj nie było żadnych kambrów, sylurów, / skał warczących na siebie, / wypiętrzonych otchłani, / żadnych nocy w płomieniach / i dni w kłębach ciemności. // Jakby nie przesuwwały się tędy niziny / w gorączkowych malignach, / lodowatych dreszczach. // Jakby tylko gdzie indziej burzyły się morza / i rozrywały brzegi horyzontów. // Jest dziewięta trzydzieści czasu lokalnego. / Wszystko na swoim miejscu i w układnej zgodzie. / W dolince potok mały jako potok mały. / Ścieżka w postaci ścieżki od zawsze do zawsze. // Las pod pozorem lasu na wieki wieków i amen, / a w górze ptaki w locie w roli ptaków w locie. // Jak okiem sięgnąć, panuje tu chwila. / Jedna z tych ziemskich chwil / proszonych, żeby trwały.*¹⁸

Autorka použila spojenie *od zawsze do zawsze*, ktoré je zložené zo zdvojenej príslovky *zawsze* a predložiek *od a do* s časovým označením (*od poniedziałku do soboty, od początku do końca*)¹⁹. Podľa Univerzálneho slovníka poľského jazyka (Dubish, 2008, s. 922) má *od zawsze* význam *od początku (Mieszkamy tu od zawsze)*, ktorý sa v básni rozširuje o sému *do początku*. Na základe analógie so slovnými spojeniami *od poniedziałku do soboty, od początku do końca* vzniká básnický výraz *od zawsze do zawsze* (od počiatku do počiatku) vyjadrujúci trvácnosť času ohraničenú začiatkom, ale nie jeho opakom, t. j. koncom. Opozície klad a zápor, začiatok a koniec, časová ohraničenosť a neohraničenosť strácajú jednoznačné deliace kontúry. Prispieva k tomu aj možnosť kognitívnej transformácie medzijazykového homonyma *zawsze*. V básni použité spojenie *od zawsze do zawsze* evokuje tiež poľský preklad (*od czasu do czasu*) slovenského z *času na čas*²⁰, teda *zavše*.

Príznak časovej stálosti, nemennosti, absolútnosti vyjadrený *zawsze/vždy, na zawsze/navždy* sa aj v básni *Chwila* oslabuje, no nie dvojitou negáciou (ako v básni Trochę o duszy), ale evokáciou asociácií s inými ustálenými spojeniami obsahujúcimi prepozície *od a do* s časovým významom. Ďalším faktorom zjemňujúcim sémantickú rozdielnosť medzi pôvodným významom slovenského *zavše, občas, niekedy* a poľského *zawsze, na zawsze* je širší významový kontext básne podporený jeho názvom.

Celá báseň je nádherným obrazom pozemskej chvíle, ktorá z pohľadu túžby lyrického subjektu stráca príznak prchavosti, nestálosti, menlivosti a je porovnávaná s tým, čo by sa malo zastaviť, nezmeniť. Tento obraz krátkého času sa podobá večnosti v tom, že jednotlivé jeho

¹⁷ W. Szymborska: *Chwila*. In: *Chwila*. Kraków 2002. s. 5 – 6.

¹⁸ Slovenský preklad V. Kovalčíka: *Idem svahom zazelenaného pahorka. / Tráva, kvietky v tráve / ako na obrázku pre deti. / Nebo zahmlené, už blankytnejúce. / Výhľad na iné výšiny sa rozlieha v tichu. // Akoby tu nebolo nijakých útvarov z kombira, silúru, / skál vrčiacich na seba, navrššených priepastí, / nijakých nocí v plameňoch / a dní vo vzdutých temnotách. // Akoby sa tadeto nepresúvali nížiny / v prudkých horúčkach, / ľadových zimniciach. // Akoby len niekde inde burácali moria / a rozrušovali braehy horizontov. // Je deväť tridsať miestneho času. / Všetko sa nachádza na svojom mieste / a podľa dohodnutej zhody. // V dolinke malý potok ako malý potok. / Chodník v podobe chodníka odvždy dovždy. // Les pod zámienkou lesa na veky vekov, amen, / a vo výške vtáky za letku v úlohe vtákov za letku. // Kam sa dá okom dosiahnuť, panuje tu chvíľa. / Jedna z tých pozemských chvíľ, / o ktorú prosíme, aby postála. W: W. Szymborska: *Chwila*. In: *Chwila*. Prelož. Vlastimil Kovalčík. Bratislava, 2003, s. 8 – 9.*

¹⁹ Z. Jurczak-Trojan, H. Mieczkowska, E. Orwińska-Ruziczka, M. Papierz: *Słownik słowacko-polski*, 1. Cz. A – Ō. 1. wydanie. Kraków, 1998, s. 582.

²⁰ Časový význam majú obidve slovenské predložky, a to z (*zo stredy na štvrtok, zo začiatku, z tých čias*) a na (*vrátiť sa na svitaní, na začiatku roka, na konci storočia*). In: *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava, 2003, s. 348, 895.

zložky sú v úplnej zhode s tým, čo je ich úlohou, čo je im od počiatku určené: *W dolince potok mały jako potok mały / Ścieżka w postaci ścieżki od zawsze do zawsze / Las pod pozorem lasu na wieki wieków i amen, / a w górze ptaki w locie w roli ptaków w locie. // V dolinke malý potok ako malý potok. / Chodník v podobe choníka odvždy dovždy. / Les pod zámenkou lesa na veky vekov; amen, / a vo výke vtáky za letku vulohe vátkov za letku. Základným princípom vytvárajúcim poetický obraz času je podobnosť premenlivého a stáleho, ktoré sú k sebe priravnávané: *Trawa, kwiatuszki w trawie / jak na obrazku dla dzieci // Tráva, kvietky v tráve / ako na obrázku pre deti.**

V jazykovom obraze času analyzovanom v niektorých básňach W. Szymborskej a ich prekladoch V. Kovalčíkom sa ukázalo prelínanie, ba až podobnosť rozdielnych významov v zvukovo rovnakom výraze *zawsze/zavše*.

Zhrnutie

Cieľom príspevku bolo odkryť poetický obraz času prostredníctvom špecifickej funkcie medzijazykového homonyma *zawsze/zavše* a jeho slovotvorne motivovaných derivátov *na zawsze, od zawsze*. Analýza zradného slova *na zawsze* ukázala, že slovenský preklad vo vzťahu k poľskému originálu neplní len sprostredkujúcu úlohu, ale hlbšie preniká k pôvodnému významu času, ktorý má komplexnejší charakter, ako to predstavujú súčasné lexikografické definície. Poľská a slovenská interpretácia medzijazykového homonyma prináša obojstranný pohľad na jazykový obraz času, ktorý sme prostredníctvom príkladov z poézie J. Twardowského (*Odpowiedź, Na szpilce*) a W. Szymborskej (*Chwila, Trochę o duszy*) zachytili v štyroch sémantických polohách: 1. čas prežívaný zvnútra alebo zvonku, 2. čas ako plynulý prechod alebo zlom medzi dočasným a večným, 3. čas ako prerušenie stáleho plynutia, 4. čas ako podobnosť večnosti a chvíle. Kým v prvých dvoch sémantických polohách sme objavili komplementárnosť obrazu času v poľských pôvodných textoch (prežívanie času z vonkajšieho pohľadu, medzi dočasným a večným je plynulý prechod) a ich slovenských prekladoch (vnútorné prežívanie času, medzi dočasným a večným je výraznejší zlom), tretia a štvrtá sémantická poloha sa ukázala ako prelínanie rozdielnych významov v zvukovo rovnakom výraze. V práci zachytené interpretácie zďaleka nevyčerpávajú bohatý sémantický potenciál jazykového obrazu času, ktorý je možné ďalej skúmať napr. vo frazeologizmoch, reklame alebo iných textoch ustálených v poľskej a slovenskej spoločnosti; tieto však neboli predmetom štúdie.

List of cited literature

- BUFFA, F. 1998. *Z poľsko-slovenských jazykových vzťahov*. Prešov: Náuka, s. 9 - 14.
- HLAVATÁ, R. 2011. *Fenómén historizmu v myslení o literatúre*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 93.
- JURCZAK-TROJAN, Z., MIECZKOWSKA, H., ORWIŃSKA-RUZICZKA, E., PAPIERZ, M. 1998. *Słownik słowacko-polski*. 1. časť A – Ő. 1. vydanie. Kraków: UNIVERSITAS, s. 543, 662, 582.
- JURCZAK-TROJAN, Z., MIECZKOWSKA, H., ORWIŃSKA-RUZICZKA, E., PAPIERZ, M. 1998. *Słownik słowacko-polski*, 2. časť P – Ź. 1. vydanie. Kraków: UNIVERSITAS, s. 550.
- KAČALA, J., PISÁRČIKOVÁ, M. (red.) 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. vydanie. Bratislava: VEDA, 2003, s. 348, 895.
- KOŠKOVÁ, M. 2018. Dynamika jazyka v zrkadle slovníkového spracovania (na bulharskom a slovenskom materiáli). In: *Slavica Slovaca : XVI. medzinárodný zjazd slavistov v Belehrade. Príspevky slovenských slavistov, 2018, roč. 53, č. 3 – 4 suppl., s. 4 – 18*. Dostupné na: http://www.slavu.sav.sk/casopisy/slavica/2018_1/posekana%20slavika/Ko%C5%A1kov%C3%A11.pdf

OBERTO VÁ, Z. 2020. K formovaniu modernej poľskej slovakistiky. In: *Slovenská literatúra*, 67, 2020, č. 3, s. 229 – 248.

PANČÍKOVÁ, M. 1993. *Zradné slová v poľštine a slovenčine. Lexikológia poľského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 5.

SZYMBORSKA, W. 2002. *Chvila*. Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 5 - 6, 25.

SZYMBORSKA, W. 2003. *Chvíľa*. Przeł. Vlastimil Kovalčík. Bratislava: Drewo a Srd, s. 8 - 9, 42.

TWARDOWSKI, J. 2000. *Wiersze o nadziei, miłości i wierze*. Białystok: Wydawnictwo Łuk, s. 450, 172.

TWARDOWSKI, J. 1994. *Srdce vytiahnuté z pekla*. Przeł.: Vlastimil Kovalčík. Bratislava: Slovenský spisovateľ, s. 55, 65, 123.

Kontakt:

PhDr. Katarína Dudová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Štefánikova 67, 949 11 Nitra
Slovenská republika
Email: kdudova@ukf.sk